

HANKISS ÁGNES

A banalitás csapdái

A befolyásolás és a nyomásgyakorlás lélektana

„Azt, ami nem része a külső világnak, nem látjuk; jelenlétét viszont érezzük másokban és önmagunkban.”

Oswald Spengler: A Nyugat alkonya

„...láttam az ajtó üvegében a közben mögöttem elhaladó, figyelt személy cinikus mosolyát. Ekkor jöttem zavarba.”

Egy figyelő beszámolója

A MEGÉLT TÖRTÉNELEM

Az állambiztonsági múlt társadalomtörténeti és makrotörténelmi jelenségeit és összefüggéseit az elmúlt évtizedekben értékes tanulmányok sora mutatta be. Kevés kutatás irányult azonban arra a kérdésre, hogy a látható történelem mélyén, a szellem és a lélek láthatatlan birodalmában a nyomásgyakorlás és a befolyásolás állambiztonsági műveletei milyen *lelki mechanizmusokon és közösségi mikrotörténeleken* keresztül érhetnek célba.

A történettudományban a *megélt történelem* világát elsősorban a *mikrotörténelmi* megközelítés állította az elemzés fókuszába, azt vizsgálva, hogy a nagy történelmi folyamatok és események hatása miként csapódik le, érhető tetten a mindennapi létezésbe vetett ember mentalitásában, szokásaiban, tapasztalataiban, értékvilágában. A mikrotörténelmi elemzések többsége azonban nemigen merészkedett a látható jelenségvilág paravánja mögé: nemigen vállalkozott arra, hogy megpróbálja feltárni a megmaradt dokumentumok és tárgyi emlékek valósága mögött

meghúzódo lélektani és társadalomlélektani mechanizmusok életteljességét. Feltehető, hogy a szocializmus emberének a lelkiéletét, magatartását, érzelmvilágát, a kor egész szellemét – Hamvas Béla szavával, a *létrontás* egész kultúráját – sokkal mélyebben és szerteágazóbban szötte át a titkos kapcsolatok és titkos életek rejtett hálójá, mint ahogyan egy-egy történeti esettanulmány tükrében közvetlenül megragadható. Az állambiztonsági tevékenység jelenlétét nem csupán az érzékelte, élte és érezte át, akinek közvetlenül is dolga volt vele. A 200-250 ezer be-szervezetthez¹ hozzátartoztak a célszemélyek, illetve a célkeresztben álló közösségek is, körük pedig koncentrikus körökként felrajzolható volna mindazoknak az érintett embereknek a sokasága, akikre, még ha csak közvetetten és áttételesen is, a belső elhárítás társadalmi jelenléte hatást gyakorolt. Az állambiztonsági tevékenység rejtett hálójá – a Spenglertől kölcsönzött és mottóként idézett megfogalmazásban – „*bár nem volt része a látható világnak, a jelenlétét viszont éreztük másokban és önmagunkban.*”² Azokban az esetekben például, amikor a belső elhárításért felelős csoportfőnökség fel akart építeni, „megfuttatni” egy-egy kiszemelt hálózati személyt, azzal is igyekezett elősegíteni a művelet sikerét, hogy rejtett eszközökkel háttérbe szorította, nem ritkán lejáratta azokat, akik érde-meik, teljesítményük révén alkalmasabbak lettek volna egy-egy adott állás betöltésére, pozícióra vagy támogatásra (kitüntetésre, kinevezésre, ösztöndíjra). Vagy a tippkutatás során bárki látótérbe kerülhetett, függetlenül attól, hogy adott-e rá bárminő alapot. A visszautasított ajánlat pedig, legalább is a nyolcvanas évekig, nemigen maradhatott következmények nélkül (még ha a kommunista rendszer utolsó dekádjában a beszorítottság sok tekintetben enyhült is). Közösségek bomlasztása során sem csupán a célszemélyek viselték a megbélyegzés következményét, hanem a „gyanú elhintését a szívekben” a többiek is megszenvedték. (A „félelem elhintése a szívekben” dzsihadista célkitűzés parafrázisaként...)

A kor szelleme minden bizonnyal túlélte azt a történeti korszakot, amely létrehozta. Sok év távlatából visszatekintve sem könnyű felbecsülni, hogy mi mindent hoztunk át magunkkal a félelemkeltés, a befolyásolás, a nyomásgyakorlás, a lejáratás és a bomlasztás kultúrájából, az állambiztonsági világ lelki batyujából a rendszer-váltás túlpártjára. Az emberi pszichikum belső változásai sokkal lassabban mennek

¹ Interjú Gyarmati Györggyel, „Az utolsó percig nem hitte el a magyar titkosszolgálat, hogy itt rendszer-váltás lesz”, HVG, 2019. december 23. https://hvg.hu/itthon/20191223_Gyarmati_Gyorgy_interju

² Oswald Spengler, *A Nyugat alkonya*, Európa Kiadó, 1995., 453. o.

végbe, mint a nagy társadalmi rendszerek, a gazdaság, a jogrendszer vagy a politikai berendezkedés átalakulásai. Felmerülhet a kérdés: kell-e még számolnunk azzal a lélektani, társadalom-lélektani örökséggel, amelyet érzelmi-indulati reflexeinkben, viselkedésünkben, emberi kapcsolatainkban, szellemiségünkben és egész spiritualitásunkban a létrontás gépezete hagyott?

MÓDSZERTANI TÜKÖR

Miként ragadható meg és ábrázolható utólag az, amit közvetlenül és a maga teljességében sohasem láthattunk, a jelenlétét azonban minden pórusunkban érezzük? Úgy hiszem, a megélt történelem e sajátos lenyomatáról, az állambiztonsági világ mikrotörténelmi valóságáról – amely kulturális értelemben sokkal szervezesebben kapcsolta össze az elkövetőt és az áldozatot, mint hinnénk, ha csupán erkölcsi vagy politikai dimenzióban néznénk a dolgot –, életteljes képet nyújthatnak a *módszerek*, az *eszközök*, és a működésük alapjául szolgáló *lélektani* mechanizmusok.

Amikor az állambiztonsági módszertant vizsgáljuk, célszerű világossá tenni a nézőpontot. Az emberi lélek törvényszerűségeire, kiszámítható reakcióira építő titkosszolgálati módszerek ősrégiek, és minden bizonnyal örökéletűek. Minden demokratikus titkosszolgálat is szükségképpen alkalmazza őket. Törvényes kezek között a használatuk aligha kerülhető meg vagy kifogásolható – a technikai eszközök valószínűleg sohasem lesznek képesek maradéktalanul átvenni a szerepüket. Csupán a politikai ellenfelekkel szemben viselt intézményesült hadviselés, a hitvallás, a gondolkodás, a személyes és a közösségi szabadság erőszakos, önérdékű korlátozása és a társadalomban vele járó félelem és kiszolgáltatottság teremtett olyan körülményeket, amelyben a kor emberének a létrontással megküzdve vagy abban alámerülve kellett kialakítania életvezetésének személyes mintáit.

Az állambiztonsági módszerek vizsgálatához értékes forrásanyagul szolgálhatnak az operatív tisztek képzését szolgáló tananyagok. A bennük bemutatott példák, esetek narratívájához a *nyelvezet* is szervesen hozzátartozott. Ezért tömörítés helyett sokszor érdemes bővebben is idézni az állambiztonsági világot jellemző

és egyben alkotó eredeti nyelvhasználatot. A képzési-módszertani anyagokban bemutatott eszköztár azonban csupán a vázát nyújthatja annak a gyakorlatnak, amely elsősorban a hálózati munkadossziékból rekonstruálható. Az elemzés tehát itt, a tárgy természeténél fogva, aligha törekedhet átfogó vizsgálatra vagy kimerítő összegzésre. Inkább csak, ismét Spengler szavaival szólva: „*definíció helyett az életbe való bepillantást keresi...*”³

AZ EMBERI TÉNYEZŐ

Minden állambiztonsági és általában titkosszolgálati játszma, amely a másik rejtett befolyásolásával, megtévesztésével érhet célt, pszichológiai előfeltevésekkel dolgozik: az emberi viselkedés alapvető mechanizmusainak az ismeretére épít. A manipuláció emberi létezésünk természetéből fakadóan – nem csupán professzionális, hanem hétköznapi valóságában is *kettős* arculatot mutat. A célzatos megtévesztés, amely a gyanútlan másikat szükségképpen kiszolgáltatott és méltatlan helyzetbe hozza, szükségképpen magában foglalja az emberi létezés *diabolikus* elemét. Mivel azonban minden manipuláció az emberi lélek és viselkedés kiszámítható mintáira, sematikus reakcióira épít, általánosít és leegyszerűsít, szükségképpen magában hordozza a *banalitást* – a banalitás csapdáját – is. Hiszen a befolyásolás és a megtévesztés célkeresztjébe álló ember nem föltétlenül kiszámíthatóan, előre megjósolható módon cselekszik. Az emberi lélek bonyolult mechanizmusaihoz és rejtelmes mélységeihez képest a manipulálását célzó eszköztár, legyen akármilyen mesteri, szükségképpen banális is. A másik ember bekerítésének legkörmönfontabb taktikája is elbukhat például akkor, ha maga a „munkahipotézis” téves alapra épül: ha a célba vett ember alapvetően másként gondolkodik a világról, az értékek rangsoráról, az élet értelméről és nagy ellentmondásairól, mint ahogy manipulálója elképzei. A nagy stratégiai kultúrák különbözőségéből és a különbözőségek fel nem ismeréséből fakadó hírszerzési kudarcok üzenete a hétköznapi manipulációk világára vetítve sem tanulság nélkül való.

A másik alapos megismerésének a fontosságára az állambiztonsági tankönyvek is felhívták a figyelmet: „...*legyen az beszerzési jelölt, titkos munkatárs, titkos*

³ Spengler id. mű, 9. o.

*megbízott, hivatásos munkatárs, ügynök, vagy soha be nem szervezhető, de értékes információt szolgáltató diplomata, újságíró, tudós stb. – az a személyiség, akinek a siker érdekében jól meg kell ismerni. Ennek pedig megvannak a lélektani elvei, szabályai és módszerei.”*⁴ Általában megvannak. De nem mindig és nem föltétlenül. Az *emberi tényezőt*, vagyis az emberi természetben rejlő egyéni kiszámíthatatlanságot, amely a legaprólékosabban megtervezett játszmán is kifoghat, vélhetőleg egyetlen titkosszolgálat sem hagyhatja figyelmen kívül. A sikeres játszmák sajátossága minden bizonnyal az, hogy már a tervezésben árnyalt képet alkotnak a másikról és kalkulálnak a rendhagyó reakciókkal. Előfordult, hogy a beszerzés vagy a játszma meghiúsulásának az oka az olyasfajta hibás forgatókönyvben rejtett, amely nem vette kellőképpen számításba a másik szabálytalan, átlagtól eltérő indítékait vagy a lélek egyéni túróképeségét (erről szól például Graham Green híres regénye, „Az emberi tényező”). Az ügynöki munkadossziékban is olykor tetten érhető az a lelki fordulat, amikor a beszerített ember váratlanul kiszabadítja magát a szorongató, megszegyenítő helyzet, a kényszer és az árulás fogságából. Vagy: a beszerzések tényleges megvalósításában fontos szerepet játszott az *időzítés*. Rendszerint kiválasztották azt a legígéretesebb időpontot, amikor valamilyen felkavaró, súlyos megrázkódtatással járó esemény, gyász, szerelmi bánat, egzisztenciális bukás sebezhetővé tette, meggyengítette a jelölt ellenálló képességét, és fogékonyá tette az állambiztonsági ajánlat elfogadására. A kompromittálás útján történő beszerzésekben eredményesen használták az időzített nyomásgyakorlást olyan pillanatokban, amikor a célszemély életének jelentős eseménye, ünnepe előtt állt. „Az általunk megismert és felhasználható kompromittáló adatok hatása a különböző időpontokban más – és másként jelentkezik. Azt az időpontot kell kiválasztani, amikor ez a hatás a legerősebb, mert ekkor áll leginkább érdekében annak eltitkolása. Ilyen időpontok lehetnek: kitüntetés, előléptetés, házasságkötés, állás-, beosztás változás, stb. előtt. Az ilyen esetekben a kompromittáló adatok hatása megsokszorozódik, a jelölt hangsúlyozottabban látja (vagy érzékeli) az együttműködési ajánlatunk visszautasításának kockázatát.”⁵ Ha pedig nem kínálkozott magától a megfelelő alkalom, az állambiztonsági szolgálat maga teremtett ilyen helyzeteket: állásvesztést vagy

⁴ ÁBTL 4.1 A – 3639 Az operatív tiszti állomány gyakorlati pszichológiai felkészítése (Továbbiakban: A tiszti állomány pszichológiai felkészítése) 42. o.

⁵ ÁBTL 4.1. A-3005/36/3 A hírszerzés hálózatépítő munkája. III. kötet. A beszerzés előkészítése és végrehajtása 39. o.

párkapcsolati válságot előidézve érték el, hogy a kiszemelt ember kritikus érzelmi állapotba kerüljön. „Esetenként kombinációk alkalmazásával, magunk is hátrányos, erkölcsileg, politikailag kompromittáló, stb. helyzetbe hozhatjuk a jelöltet, illetve elérhetjük személyes elkötelezettségét, azaz mi magunk teremtjük meg az erkölcsi, pszichológiai alap felhasználásának feltételeit.”⁶ De hiába a „mérnöki” pontosság a tervezésben, az emberi lélek öntörvényűségéből fakadó kockázatot az időzítés megválasztása is magában rejthette. A műveleti tervezés itt is könnyen beleütközhetett abba a korlátba, amit az emberi tényező állíthat a törvényszerűnek tetsző séma megvalósulása elé. Az időpont tervszerű kiválasztása a lélektani számítás banalitásánál fogva könnyen a visszájára is fordulhat: a célszemélyt még eltökéltebb ellenállásra sarkallhatja. Lehetséges, hogy a kiszemelt embert éppen a rendkívüli élethelyzet, a tragikus vagy örömteli sorsforduló átélése döbbsenti rá élete hiányzó vagy eltékozolt értékeire, szembesíti mélyre temetett szegyeineivel és palástolt gyöngeségeivel, katartikus bepillantást engedve létezése olyan bugyraiba, amelyekbe addig sohasem akart vagy mert volna bepillantást nyerni. Heideggert idézve: a kudarcban tapasztaljuk meg a létet. A lét megtapasztalása pedig olyan viharokat támaszthat az ember lelkében, amelyeknek az irányát nem könnyű előre feltérképezni és banális összefüggések vélelme alapján megjósolni.

KÁVÉVAL, TEÁVAL, CIGARETTÁVAL

„Kávével, teával, cigarettával, édességgel oldjuk, ill. teremtsünk megfelelő légkört. Ez tűnjön természetesnek. A kávé, tea, cigaretta kínálása oldhatja a gátlásokat, s időt ad gondolataink rendezésére.”⁷ Nincs új a Nap alatt: egy 2013-ban készült hírszerzési-módszertani elemzés amerikai szerzője is hangsúlyozza, hogy az operatív tiszték, a viszonyosság elvét előtérbe helyezve, találják meg a lehetőséget, akár hotelben vagy autóban, hogy enni- és innivalóval kínálják meg a kapcsolatukat. „... minden emberi lény késztetést érez, hogy megkísérelje kedvességgel visszafizetni, amit egy másik ember nyújtott neki.”⁸ Kevés dologban érhető tetten olyan látványosan a diabolikus és a banális kettőse – és néha már-már komikus

⁶ ÁBTL 4.1. A – 3005/36/2 A hírszerzés hálózatépítő munkája. II. kötet. A hálózatépítő munka alapelvei és szervezési jelöltek kiválasztása és feldolgozása 21. o.

⁷ A tisztai állomány pszichológiai felkészítése 40. o.

⁸ Randy Burkett: An Alternative Framework for Agent Recruitment: From MICE to RASCLS, Studies in Intelligence Vol. 57, No. 1. (Extracts, March 2013)

szimbiózisa –, mint azokban a képzési anyagokban, amelyek az operatív tisztek számára a kapcsolatfelvétel és a kapcsolattartás követendő mintáit vették számba. Aprólékos felsorolását egy olyan tananyagban találtam, amelyet egy speciális munkakör, a figyelő-szolgálatot teljesítők képzésében használtak. Számos vonatkozását azonban nem csupán a figyelők hasznosíthatták, mivel a kapcsolattartás minden típusára és fázisára érvényes támpontokat kínált.

A rokonszenv és a bizalom elnyerésében – a tananyag szerint – egyaránt szerepet játszottak az operatív tisztek külső megjelenésének, fellépésének, beszédmódjának, viselkedésének a sajátosságai. Például (a szövegből szó szerint idézek, de nem a teljes szövegrészt, ezért a számozást a jobb áttekinthetőség érdekében elhagytam a felsorolásokból):

Külső megjelenés:

„Kellemes megjelenés:

Egyen-, vagy polgári ruhában egy kicsit legyen jobban öltözött, mint az átlag.

Tiszta, gondozott legyen, óvakodás a száj, vagy alkohol szagtól.

Öltözködésében ügyeljen a részletekre is!

A fellépés fontossága:

A megfelelő testtartásra odafigyelni. A testtartás már önmagában „elárulja” az embert. A rossz tartás rontja fellépésünket.

Mindig nézzünk beszédpartnerünk szemébe!

Ha ezt tesszük, határozottság, magabiztosság sugárzását érzi a partner. Megnyerő az is, ha biztos hanghordozással beszélünk. Ennek ellenkezője is igaz!

Az emberek nagy többsége ellenszenvesnek, gyengének tartja azt, aki kerüli a tekintetét, keresgéli a szavakat.

Gyakorlati tennivalók a szimpátia megnyerésére, biztosítására:

Tanúsítsunk őszinteséget az emberek iránt.

Sűrűbben mosolyogjunk, igyekezzünk derűsnek mutatkozni – ez minél őszintébb legyen.

Helyesen – név szerint – szólítsunk meg mást. Ha ezt nem tudjuk, kerüljük a megszólítást.

Tudjunk figyelmesen, okosan hallgatni. A meghallgatásra találás mindig szimpátiát teremt!

Tanúsítsunk megértést az emberek problémái iránt. Ne legyünk közömbösek. Ha hozzánk fordulnak valamilyen problémával, kérdezzünk. Aki kérdez, az vezet. Kérdéseink révén partnerünket beszédre bírjuk, de kérdéseinkkel el is gondolkodtatjuk.

Ne felejtjük el: a hadseregben szolgálatot teljesítők – dolgozók – nagy többsége szimpatizál a katonai elhárítás szolgálatával. Erre építve, helyes magatartásunkkal a személyünknek szóló szimpátiát is biztosíthatjuk, erősíthetjük.”⁹

A ráhatás és a meggyőzés technikái:

„Ha beszélgetőtársunkat meg akarjuk győzni valamiben, az ő állásfoglalásából kiindulva végezzük. Vegyük figyelembe azt, hogy nem minden ember egyformán képzett, illetve művelt, lassú, esetleg gyors felfogású.

Beszélgetőtársunk gondolatait igyekezzünk megérteni és jóindulatúan felfogni. Aki egyértelműen és azonnal be akarja bizonyítani, hogy a másik fél látja rosszul a dolgokat, az adott témát, körülményeket, az már veszített is! Pl:...”Nem, mert”... „Már megbocsásson, de”...”Minden értelmes ember tudja”...”Én, mint ennek a szakembere mondhatom”... Sohase jelentsük ki: ...”Bebizonyítom az igazam!”... Tiszteljük a beszélgetőtárs véleményét. Nem szabad egyből kijelenteni:...”Nincs igazad!”...

Ha a vitában tévedtünk és ezt észrevettük, rögtön ismerjük el! Körülbelül így: ...”Lehetséges, hogy én (is tévedek)”... stb. ... Ezzel lefegyverezzük a partnert. Nem tudja a vitát továbbfejleszteni!

Ha beszélgetőtársunknál észrevesszük azt, hogy hibáinkat, mulasztásainkat akarja szemünkre vetni, magunk kezdjük el sorolni úgy, hogy ez van, de igyekszünk kiküszöbölni. Ezzel „kivesszük a fegyvert az ellenfél kezéből”!

⁹ A tisztai állomány pszichológiai felkészítése 33. o.

Engedjük meg azt, hogy egyes esetekben jelentéktelenebb dolgokban, kérdésekben a beszélgetőtársunk előnybe kerüljön. mutassuk, hogy ez őszinte! Ha valamiről meg akarjuk győzni beszélgetőtársunkat, akkor hangulatilag jó irányba kell vinnünk. A beszélgetést mindig olyan témával kezdjük, amely meg-egyezik partnerünk álláspontjával. Mindjárt a beszélgetés elején igyekezzünk az ő egyetértését, beleegyezését megnyerni. Olyan témát kezdünk, amelyhez beleegyező, egyetértő véleményét adja. A számunkra fő kérdésnek a beszélgetés végén kell lenni!

A beszélgetés (vita) során minden bizonyításunknak érzelmileg is érezhetően jóindulatúnak kell megnyilvánulnia. Egész lényünkéből sugározzon a jóhiszeműség, és a bizalom.”¹⁰

Beszédmód. A beszélgetés irányítása:

„A nyelv az operatív tiszt szerszáma [...] Egészen természetesen, frissen kell beszélni, nem túl halkán és mindig érthetően. A beszéd legyen kulturált, magyaros és meggyőző! [...] A „nyitás művészetében” pozitív szerepet játszott (különösen az első találkozás alkalmával) már maga a bemutatkozás, az „élettörténet” (legenda) valamilyen részletének kiemelése, közös vagy közeli élmények, vagy az azonos érdeklődési kör. [...] Ezt előzetesen mindenképpen fel kell deríteni, majd arra terelve a szót nagy érdeklődést mutatni a partner személye (lakás-helyzet, könyvek, gyermekek, képek, állatok, bélyegek, horgászat, sport, diplomaták stb.) iránt.”¹¹

„Az operatív célok érdekében folytatott beszélgetés során az operatív tisztnek kell elejétől fogva irányítania a beszélgetést, s kézben tartani a „társalgás fonalát”. Ha beszélőpartnerünk szólal meg elsőként, hagyjuk beszélni, még ha mellékes dolgokat is említ. Kisvártatva azonban vegyük át a szót, és az előbb hallott mellékes dolgokra reagálva térjünk át a találkozóunk tulajdonképpeni témájára. Fontos, hogy ezután már kitérők nélkül, egyenletesen haladjunk tovább témánk tárgyalásában...” A beszélgetést az operatív tisztnek kellett berekesztenie. „Beszélgetőpartnerünket előkészíthetjük erre a következő módon: ”Még egy utolsó kérdés...” ”Végül hadd kérdezzem meg”...vagy az egész eddigi beszélgetés áttekintésére, összegzésére serkentő mondattal:...” Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le...” ”Mindent összefoglalva arra következtethetünk”...vagy nyugodtan

¹⁰ Uo. 37. o.

¹¹ Uo.

közöljük beszélgetőpartnerünkkel: ha most nem is tudunk mindent átbeszélni, más alkalommal még folytathatjuk a problémák megbeszélését. Hivatkozunk a beszélgetés időbeli korlátozottságára, mint olyan realitásra, amelynek engednünk kell.”

„Kerülni kell az olyan kérdéseket, amelyekre igen vagy nem a válasz! Inkább közvetetten: „Mit gondol arról..? A közvetlen kérdésekkel el lehet riasztani a célszemélyt hagyni kell az illetőt beszélni. Sőt időnként közbevetett mondatokkal bátorítani is kell.”¹²

A beszélgetés befejezéseként többnyire az operatív tisztnek kellett gondoskodnia a „lecsengetésről”. Általában megfelelő témának bizonyult a hálózati személy családja, nyaralása, hobbjai, hasonlók. Erre azért volt szükség, hogy a másikban megerősítse azt az érzést, hogy kapcsolata az operatív tiszttel valóságos emberi rokonszenven nyugszik, találkozásuk nem csupán az információk átadásának szől. A befejező csevegés célja: *„Jó szájízt hagyni a partnerben!”¹³* Ehhez járulhatott a szorongás utólagos csökkentése is. Az erős szorongásra utaló jelzések közül a tankönyvek felhívták a figyelmet az olyan kényeszeres mozgásokra, mozdulatokra, mint a szájszél rángása, a száj nyáladzása, a szemöldök ráncolása vagy simítgatása, nyakkendő igazítása, zsebkendővel való matatás vagy a kezünk ügyébe kerülő holmi indokolatlan összegyűrése.

Képzési anyagok foglalkoztak a tekintet ellenőrzésének a jelentőségével. *„...az operatív tiszt, amikor a környezetével kontaktusba kerül és legendáját elmondja, feltétlenül nézzen az illetőknek a szeme közé, pontosabban a glabellára (az orrtó és a szem közötti rész). Ezzel elő tudja idézni a válasz őszinteségének, illetve a kérdés őszinteségének az érzetét. Meg kell tanulni nemcsak a hírszerző, hanem a figyelőszolgálat tagjainak is, hogy lehetőleg, amíg beszélnek, ne pislogjanak, hanem nyugodtan fixálják a vele szemben álló egyén glabelláját. Csak akkor fordítsák el a tekintetüket, vagy nézzenek máshova, ha az tesz fel kérdéseket.”¹⁴*

¹² Uo. 33–41. o

¹³ Uo. 87. o.

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3017/21 Rapcsák Mihály: A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései (továbbiakban: A külső (operatív) figyelés) 87. o.

Az operatív tiszteknek „a tekintet legendázását” javasolták, bemutatva, milyen hiba származhat abból, ha a célszemély tartója szeméből próbál olvasni és következtetni. Ugyanakkor úgy vélték, hogy aki a másik szemébe néz, szavahihetőbbnek tűnik, mivel ez bátorságra és akaraterőre vall, amit a célszemélyre vonatkozóan is igaznak tartottak. „... *az emberek jutalomnak érzik, ha jóindulatúan néznek rájuk. Azonban a hírszerző tiszteknek arra is ügyelniük kell, nehogy kellemetlenülé, zavaróvá váljon a túl hosszú kölcsönös pillantás.*”¹⁵ Alapszabálynak számított, hogy az operatív tiszt, amíg beszél, nézzen egyenesen a másik szeme közé, de amikor a másik kérdez, fordítsa el a tekintetét.

A képzési anyagok kitértek a szemüveg használatára és a szemtengelyferdülés jelentőségére is. Az ablaküveges szemüveget célszerűbbnek tartották, mint a sötétet, ami csak felhívhatja a figyelmet az álcázásra. „... *Érdekesen foglalt állást az egyik ügynök – pap – a szemüveggel kapcsolatban: Már anyagában olvasni lehetett arról, milyen jelentőséget tulajdonít a szemüvegének, és erről környezete is tudott. Amikor viszont pszichológiai vizsgálatra került sor, egészen véletlenül megkérdeztem tőle, hogy nem zavarja-e a szoba rossz világítása. Erre a válasza meglepő volt. Szemüvege mindössze fél dioptriás, a szeme majdnem tökéletes, szemüveget elsősorban azért hord, hogy eltakarja a környezete elől a tekintetét. (Környezetében papok voltak, akik állítólag jobban tudnak a szemből olvasni, mint a világiak.)*”¹⁶ Ami a szemtengelyferdülést illeti, vélte a tananyag szerzője „... *kellemetlen és bizonytalan érzésünk támad, ha olyan emberrel nézünk szembe, akinek szemtengelyferdülése van (kancsal). Ugyanis ezeknek az embereknek hiába figyeljük a szemét, rendszerint nem tudjuk megállapítani, mikor néznek ránk, és így azt sem tudjuk megállapítani, hogy mit tükröz a tekintetük. Ez a helyzet tesz bennünket bizonytalaná [...] nem kapunk visszajelzést a tekintetükéből.*”¹⁷

¹⁵ ÁBTL 4.1. A-3006/12 Rapcsák Mihály: A „sötét” módszer pszichológiai aspektusai a kapcsolatépítés és információszerezés rendszerébe (továbbiakban: A „sötét” módszer) 98. o.

¹⁶ A külső (operatív) figyelés 84. o.

¹⁷ Uo. 83. o.

URALKODÁS AZ ÉRZELMEK FELETT

A hétköznapi életben az emberek többsége, amikor hazudik, képmutatóan vagy félrevezetően viselkedik, igyekszik megtartani a belső távolságot saját viselkedésétől. A hírszerzés világában azonban a belső távolságtartás veszélyforrássá válhat, hiszen az azonosulás hiánya kiütközhet és lelepleződéssel járhat. *„A beleélés... az érzelmek feletti erőteljes uralkodásban csúcspontot ér el... a figyelőnek nem akkor kell beleélnie magát a legendába, amikor nyílik az ajtó, hanem már jóval előbb.”*¹⁸ Vagy: *„Sokszor nem elég azonban a figyelőnek, a hírszerző tisztnek egy elhatalmasodni akaró érzelmet visszaszorítania egy vele ellenkező érzellel, pl. eszménnyel legyőzni, hanem az utóbbit összhangba kell hozni egész egyéniségével...”*¹⁹ Másutt: *„Az igazi, nagy tapasztalattal rendelkező figyelő, a komplikált feladatot megoldó hírszerző feladatának végrehajtása előtt szinte „marcangolja” magát, az egyszerű részproblémáktól, egyszerű feladatoktól mintegy lázba jön, s ez mindaddig tart, míg végül is az egész feladat lényege teljesen meg nem szállja egész lényét, értelmét, érzelmét és abba teljesen bele nem merül. Ilyenkor sóhajtott fel a figyelő: megvan, „megfogtam” a feladatot, pedig valójában a feladat és annak lényege fogta meg őt, és tartja fogva egész gondolat- és érzelmvilágát.”*²⁰

A képzési anyagok arra is felhívták az operatív tisztek figyelmét, hogy érdeklődésüknek összhangban kell állnia a konkrét feladattal. *„Előfordult pld., hogy az op. tiszt „kíváncsiságból” rendszeresen kikérdezte hálózatát, a környezetében élő nőügyeiről. Az ellenőrző találkozó során a hálózat a megérkezése után ezeket a „sztorikat” kezdte mesélni, mert tudta, hogy az op. tiszt érdeklődését leköti. Nyilvánvaló, hogy ez rossz irányban befolyásolja a felderítő munkát.”*²¹ Más megközelítésben: *„Érezte a hálózat, hogy munkájával nem az op.tiszt „kíváncsiságát” elégíti ki, hanem az ált. szervnek nyújt segítséget a külső és belső ellenség elleni harchoz, a harckészültség fenntartásához.”*²² Ügyelni kell azonban arra is, figyelmeztetett a tankönyv, hogy a hálózati személy ne érezze úgy, hogy lekezelik vagy csupán eszköznek tekintik. Ezért a jelentés átvétele után néhány perces levezető

¹⁸ Uo. 88. o.

¹⁹ Uo. 90. o.

²⁰ Uo. 66. o.

²¹ ÁBTL 4.1.A – 3630 A hálózati találkozó ellenőrzése (továbbiakban: A hálózati találkozó ellenőrzése) 19. o.

²² ÁBTL 4.1. A – 3570 Gyórfi József: A hálózati találkozó ellenőrzések végrehajtása 14. o.

beszélgetés következett, így nem érezhette úgy a másik, hogy ha átadta a jelentést, máris feleslegessé vált.²³

Ha az operatív tiszt gyorsan szeretne volna elérni, hogy a másik megnyíljon előtte és szabadon beszéljen, egyszerű és szokványos lehetőségként kínálkozott, hogy leitassa, esetleg az érzelmeit felkavaró információkkal traktálja, provokálja. *„Érdeemes megemlíteni azokat az emberi gyengeségeket, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy többet szeretnek beszélni a kelletténél, különösen, ha érzelmileg felizgatott állapotba kerülnek, vagy az ital hatására. Ezekben az esetekben a hírszerző tiszt vagy a titkos munkatárs, de a hálózat egyéb tagja is jól megválasztott „provokációs” megjegyzésekkel ingerelheti a célszemélyt, aki meglepedkezve az óvatosságról, a kívánt információt megadja.”²⁴*

A kapcsolat kialakítása közben gondosan ügyeltek a témák megválasztására is, aminek kidolgozták a sémáit. *„Különösen értelmiségiek /mérnökök, orvosok, művészek, pedagógusok, tudósok, kutatók, állami hivatalnokok/ körében terjedt el a hiúság, szerénytelenség, egyfajta elégedetlenség, demagógiára, kritikára való hajlam. Ezek felismerése fontos a beszédtema kiválasztásában is [...]. Tapasztalatok azt mutatják, hogy alkalmas pillanatban kell elkezdeni a beszélgetést a célszeméllyel olyan témáról, amely azt különösen érdekelheti és hagyni kell az illetőt beszélni. Sőt, időnként közbevetett mondatokkal bátorítani is kell. Ilyen sztereotip mondatoknak is „bedőlnek” művelt emberek, mint: „ne mondja”, „igazán, nem is hittem volna”, „hogy lehet az, hogy erről nem hallottam eddig”, „mi az ön véleménye erről” stb. [...] Arra is vigyázni kell, hogy a közvetlen kérdésekkel el lehet riasztani a célszemélyt. Ezért leggyakrabban közvetett kérdéseket célszerű feltenni, főleg azoknak, akiket kiszemelünk, értékes hírforrásnak tartunk. Tudni kell kérdezni; tudni kell megállni; tudni kell hallgatni; tudni kell egyes problémákra visszatérni; tudni kell hozzáértést tanúsítani; tudni kell a tájékoztatlant adni, megjátszani; tudni kell talán még néha az illuminált állapotot is színlelni, amikor „megered” a nyelvünk, s elmondunk dolgokat. Azt nem szabad elvárni, feltételezni, hogy egy hasonló beosztású, hasonló kvalifikáltságú személy (diplomata, kereskedő, aspiráns, tudós, újságíró, riporter stb.) egyoldalúan közöl információkat, s nem akar érte cserébe kapni információkat.”²⁵*

²³ A hálózati találkozó ellenőrzése 21. o.

²⁴ A „sötét” módszer 78. o.

²⁵ Uo. 91. o.

AZ ÖNKÉP HELYREÁLLÍTÁSA

Alapvető belső szükségletünk, hogy az önmagunkról alkotott kép ellentmondásoktól mentes legyen. Az emberi lélek nehezen viseli el tartósan a belső ellentmondást, és ezért, ha meghasonlott állapotba kerül, akarva-akaratlan arra törekszik, hogy indítékai, célkitűzései, értékszempontjai áthangolásával valahogyan feloldja az inkonzisztenciát, és könnyítsen a ránehezedő lelkiismereti vagy érzelmi terhen. Az áthangolódási folyamat meglepő fordulatokkal járhatott mind a célszemélyek, mind a hálózatok magatartásában. A konzisztenciaelv jellegzetes megjelenési formája lehet a *beszervezési alap* fokozatos átalakulása az együttműködés folyamán.

Az általánosan elfogadott magyar felfogás alapvetően három szervezési és együttműködési alapot ismer: 1. Anyagi-egzisztenciális 2. Érzelmi (hazafias/lojális, személyes vagy más társas azonosulás) 3. Terhelő (büntetőjogi relevancia), kompromittáló (társadalmi normákat sértő, pozíciót veszélyeztető).²⁶ Az emberi erőforrásra épülő hírszerzés (HUMINT) angolszász gyakorlatában és szakirodalmában a MICE betűjel (anagramma) mutatja a szervezési alapok négy lehetséges fajtáját: M=Money (Pénz), I=Ideology (Ideológia), C=Compromise (Kompromittálás), E=Ego (Én, önkép).²⁷

A maga életszerű valóságában azonban az együttműködési alapok nem feltétlenül vegytisztán, hanem kombinált formában érvényesültek az állambiztonsági gyakorlatban. A motivációk, amelyek a célszemély hajlandóságában döntő szerepet játszottak, fokozatosan megváltozhattak, az egyik háttérbe szoríthatta a másikat. Amikor az ember olyasmire vállalkozik, ami szemben áll erkölcsi elveivel és önbecsülésével, a belső egyensúly fenntartásában fontos szerephez juthat az a lelki mechanizmus, amelyet a pszichológia *konzisztenciaelvnek* nevez. Az ügynöki munkadossziékat olvasva sok esetben nyomon követhető, ahogyan azok, akik alapvetően anyagi érdekből vállalták a hálózati szerepet, lassanként meggyőzik magukat döntésük elvi helyességéről, és azonosulni kezdenek feladatuk céljával és politikai tartalmával. Alighanem ilyesmire gondolhatott a KGB

²⁶ Károly László – Drusza Tamás – Regényi Kund – Laufer Balázs: Az információszerzés kapcsolati forrásai, <https://tudasportal.uni-nke.hu/tudastar-reszletek?id=123456789/14284>.

²⁷ Randy Burkett, id. mű

„Tudós” fedőnevű ügynöke, amikor ezt írta: „Az ügynöki munka művészet, amelyet az ügynöknek el kell sajátítania és meg kell szeretnie.”²⁸

A korábban már idézett amerikai tanulmány szerzője is abból indul ki, hogy a hagyományos alapok alkalmazása meglehetősen felületes módon kezeli az emberi motivációk összetettségét. Fiaskóhoz vezethet, véli, ha az ügynököt csupán fizetett alkalmazottként kezeli az operatív tiszt. Példaként említi Aldrich Ames hírhedt esetét, aki ugyan pénzért árulta el a szovjeteknek a CIA legsúlyosabb titkait, de ebben fontos szerephez jutott szovjet tartójának ügyes taktikája, amellyel a bizalmába férközött és elhitette vele, hogy ha szüksége lesz rá, számíthat a szovjetek szolidaritására. Az egyik első munkadosszié, ami a kezembe került, a „Vili” fedőnevű történész jelentéseinek a gyűjteménye volt. Az ügynök, akit korántsem elvi alapon szervezett be a belső elhárítás, a kezdeti vonakodás és belső ellenállás után már-már megszerette a feladatát, és fokozatosan az ideológiai azonosulás mezejére lépett... Ahogyan akkoriban a róla szóló jegyzeteim címéül írtam: „Belejött a besúgásba, mint kiskutya az ugatásba”. „Vili” a Történettudományi Intézetben dolgozott, magánszorgalmú észrevételeiből Őze Sándor idéz a Benda Kálmán és Kosáry Domonkos állambiztonsági megfigyelését és lejárátását bemutató tanulmányában. Például: „Nevezett az 1972.V.8 –10. között rendezendő történész konferenciát össze akarta kötni az európai szabadegyházak által rendezendő (V.21–28.) tanulmányúttal. Az illetékes állami szervek nem tudtak erről a tervről”.²⁹ A kompromittálással beszervezettek esetében gyakran megfigyelhető a narcisztikus „kibontakozás”: hálózati tevékenységük, amely kényszerként indul, egyre inkább az önmegvalósítás, a magamutogatás torz trambulinjává válik.

Komplexebb alapra, játszmas kombinációra épült, és konkrét fizetség helyett egzisztenciális támogatással valósult meg az egyik havi folyóirat szerkesztőjeként dolgozó „Hegyes Sándor” beszerzése. Az irodalmi élet elismert személyisége volt, akit az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt szilenciumra ítélték. Többen is megmozdultak az érdekében, és próbálták elősegíteni visszatérését az irodalmi életbe. Átmenetileg az egyik megyeszékhelyi tejipari vállalatnál dolgozott minőségi ellenőrként. Az állambiztonság többek között a „Váci” fedőnevű titkos munkatárs útján tartotta operatív ellenőrzés alatt. „Miután „Váci” sorozato-

²⁸ ÁBTL 4.1. A-3008/52 A KGB operatív tevékenységének szociálpszichológiai aspektusai

²⁹ Őze Sándor: Történészek az állambiztonság célkeresztjében, Hamvas Intézet – EPP Group, 2014. 52. o.

san azt jelentette, hogy Hegyes sokat változott, jelentős mértékben megbánta ellenforradalmi tevékenységét”³⁰, felmerült reaktiválásának a gondolata. Illetékes párt- és állami szervek egyetértésével az egyik országos mezőgazdasági havi folyóirat munkatársa lett, a „Levelezők” rovatot vezette. Néhány hónap után ellenőrzésére kombinációt dolgoztak ki. A folyóirat szerkesztősége névtelen levelet kapott, amelyben megírták, hogy az egyik igen tehetséges és a nyugati világban is elismert író ellenzéki nézetei miatt nem juthat nyilvánossághoz. A névtelen levelet, mint rovatvezető, „Hegyes Sándor” kapta meg, aki meglátogatta a mellőzött írot, és felajánlotta a segítségét. Elmondta, hogy – amiről az író lakásának a lehallgatásából bizonyosodhatott meg az állambiztonság – „ő az ellenforradalom alatt megtévedt, hibát követett el. Neki a mai társadalmi étellel nincsenek problémái. Örül, hogy ismét foglalkoztatják. Tudja, hogy még kellően nem bíznak benne. Szeretne kitörni a jelenlegi hallgatásból, szeretné, ha külföld is felfigyelne munkásságára. Ő tudja, mi a mellőzöttség, ezért is kereste fel a bejelentés alapján a mellőzött írot.”³¹ A lehallgatásból nyert információkat értékelve a belső elhárításnál oda jutottak, hogy „Hegyes Sándor” tevékenységét „...nem az ellenséges beállítottság, hanem a karrierizmus motiválja [...] A továbbiakban úgy döntöttünk, hogy Hegyes Sándort mint tehetséges újságírot aktivizálni kell és lehet, társadalmi rendünk mellett és érdekében, ellenkező esetben más irányban fogja keresni a babérokat; elismeréssel, aktivizálással megnyerhető, az ellenséges-ellenzéki személyekről leválasztható. A későbbiekben Hegyes, „Váci” ellenőrzése mellett több olyan megbízást kapott, ami alkalmat adott tehetségének a kibontakozására. Később az egyik szomszédos szocialista országba ösztöndíjas tanulmányútban részesült. Neve egyre ismertebb lett újságíró körökben. „Váci” fedőnevű titkos munkatársunk folyamatosan pozitív befolyásolás alatt tartotta.”³²

„Hegyes” történetében modellértékűen bomlik ki az a fojtogató háló, amely frusztrációkból, kényszerekből, önfeladásból, gyanakvásból, megtévesztettségből fonódott emberek köré, és kibogozhatatlanul átszötte a létrontás világának a hétköznapjait. „Hegyes” példája érzékletesen mutatja azt is, hogy abban a lélekfelesztő helyzetben, amelynek a középpontjában az önmegvalósítás szükségletének

³⁰ ÁBTL 4.1. A-3017/39 Dr. Balázs Tibor ny. r. ezredes – Dr. Láng György ny. r. ezredes: Az állambiztonsági operatív tevékenység néhány pszichológiai sajátossága 67. o

³¹ Uo.

³² Uo.

és a lelkiismeret parancsának az ellentmondása állt, ha valaki az előbbi javára és a másik kárára döntött, a belső feszültséget enyhíthette úgy, hogy elindult az ideológiai-politikai azonosulás útján.

Az emberi tényező öltött testet abban a történetben – csak éppen ellenkező előjellel –, amelyben a kényszerítéssel beszervezett ember bár vállalta a feladatot, a feszítő belső ellentmondást azonban nem elfogadással oldotta fel, hanem felázadt, és megtagadta az együttműködést. Az egyik dunántúli iskola fiúvédcéjében zöld tollal, kockás papíron megírt röpcédula jelent meg, amely az állambiztonsági értékelés szerint „...*izgató jelleggel a szövetségi politikánkat sértő, azt támadó nacionalista kitételeket tartalmazott. Az osztályfőnök a röpcédulát kitétte a faliújságra. [...] Az osztályfőnök cselekedete az iskola tanári karából mély megörökönyödést, tiltakozást váltott ki, és az esetet jelentették a technikum igazgatójának. Természetesen az igazgató a faliújságról a röpcédulát azonnal levette. Az eset nem sokkal annak megtörténte után szerveink tudomására jutott. Az osztályfőnököt kihallgatták, és több éves börtönbüntetéssel fenyegették. A terhelő alapon végrehajtott beszerzés során, a körülmények hatása alatt a jelölt az együttműködést – az előzetes várakozásnak megfelelően – elvállalta.*”³³ A környezet gyanakvását megjátszott rendőrhatósági figyelmeztetéssel altatták el. A hálózati személyként dolgozó tanár két és fél év után a további együttműködést megtagadta. Úgy gondolja, érvelt, hogy tettét már jóvátette, „ledolgozta” a bűnét. „*Elmondta, hogy ha az elkövetés időpontjában büntetőjogilag felelősségre vonták volna, mint büntetlen előéletű és kifogástalan magatartású személy, ezért az egy botlásáért nem kapta volna a maximális büntetési tételt. A börtönben pedig – ismerve saját magát – egészen bizonyosan olyan pozitív magatartást tanúsított volna, amiért általában a kiszabott büntetés harmadrészét elengedik. Kifejtette, hogy eljárását mindenképpen korrektnek érzi. Eddig minden feladatot igyekezett lelkiismeretesen megoldani, őszintén és eredményesen segítette az állambiztonsági szolgálatot, de tovább nem kíván elkötelezett lenni.*”³⁴ Nem ismerem a tanár ügynök jelentéseit. Személyes bátorsága arra enged következtetni, hogy talán igyekezett minél kevesebbet ártani. Ha valóban sikerült kibújni a szorítóból, és ha nem húzta vissza kreált kompromittálás, a későbbiekben vélhetően viselte döntése egzisztenciális következményeit.

³³ Uo. 20. o.

³⁴ Uo.

Előfordult, hogy a célszemély – a kémkedés gyanújával feldolgozott gyógyszerész –, kálváriájának kritikus pontján nem önmagát védte meg, hanem az önképét. A gyógyszerész felfigyelt arra, hogy a „Nárcisz” fedőnevű orvos, titkos megbízott, aki közismert volt arról, hogy gyakran vezet részegen, föltűnően szabadszájúan nyilatkozik politikai kérdésekben. *„Politikai eseményekkel kapcsolatban társaságban, „jópofaként” merész kijelentései vannak, ennek ellenére nem történik vele semmi [...] Egyik alkalommal – amikor egy éjszakai gyógyszerertári inspekció alatt a célszemély munkahelyén együtt kártyáztak – a gyógyszerész az ott lévő két kártyapartner jelenlétében teljesen váratlanul a következőket kérdezte „Nárcisz”-tól: - Mondd barátom, tulajdonképpen te mióta dolgozol az állambiztonsági szolgálatnak? - Hát ezt meg miből gondolod? – kérdezett vissza „Nárcisz”: - Csak abból, hogy neked soha nincsenek a hatósággal problémáid. Neked mindig gyorsan rendeződnek a nehézségeid. Te olyan bátran fecsegsz, magabiztosan nyilatkozol ahogy csak egy olyan ember merhet, akinek megvannak a kellő összeköttetései. „Nárcisz”, aki ekkor már 12 éves gyakorlattal rendelkezett a hálózati munkában és a váratlan helyzetekben sem lepődött meg, a következőket válaszolta: - Sokkal inkább furcsa és érdekes az a viselkedés, amit te tanúsítasz; én már jó ideje pontosan hasonlókon töröm a fejem. Ki áll a te hátad mögött? Neked minden sikerül. Te vagy az, aki a Rákosi-idők alatt Budapestről ki lett telepítve. Te vagy az, aki földbirtokos szülők gyermekeként el tudtad végezni az egyetemet, nyugati külföldi ösztöndíjas voltál több hónapig. Gyakran jársz turistaként nyugatra. Hogyan lehet ezt csinálni, ha nem rendelkezél számomra gyanúsán fontos kapcsolatokkal? „Nárcisz” fellépésére és támadó jellegű, határozott megjegyzéseire a célszemély megnyugodott. Később bizonyítására annak, hogy ő mennyire nem a szocialista rendünk által támogatott ember, egyre több olyan körülményt árult el illegális ügynöki tevékenységéről, ami segített leleplezésében. Először csak „sötétben”, majd egyre nyíltabban igyekezett bevonni „Nárcisz”-t információgyűjtő tevékenységébe. Az ügy realizálása után – a vizsgálati munka során – nyílt lehetőség a hálózati személy korrigált magatartásának helyességét megállapítani. Az utólagos elemzés során ismételten felhívtuk a figyelmét feltűnést keltő magatartásának, viselkedésének a megváltoztatására.”³⁵*

A „Nárcisz” fedőnevű orvos valóban jól képzett hálózati személy lehetett, hisz tüstént feltalálta magát, és igen találékonyan a „védekezés helyett támadás” ismert

³⁵ Uo. 79. o.

eszközével őrizte meg a fedését. A másik pedig hitt neki, és félretéve korábbi jogos gyanakvását, nem az alapos gyanút, hanem az önbecsülést tartva szem előtt, besétált a szomorú és groteszk csapdába, hiszen attól fogva önként avatta be a titkos megbízottat politikai nézeteinek veszélyes valóságába.

Olykor nem egy-egy konkrét műveleti lépésre adott viselkedési reakció volt az, ami nem váltotta be a hozzá fűzött reményt, hanem a másik mélyebben fekvő indítékát nem ismerte fel vagy mérte fel tévesen az operatív tiszt. A műszaki értelmiségiként beszervezett, „Igaz Ferenc” fedőnevű titkos megbízott külföldi utazásai közben kapcsolatba került külföldön dolgozó magyarokkal és a fogadó ország több állami alkalmazottjával. *„Néhány alkalommal érzékelte ebben a térségben a vezető kapitalista országok speciális szolgálatának a jelenlétét is. A kapott kiképzés alapján felfigyelt arra, hogy személyét ellenőrzés alatt tartják. Szállodai szobáját többször konspiráltan átkutatták. A fogadó ország szakembereitől gyakran kapott kisebb ajándékokat. Eljutott odáig – több kiutazás alkalmával –, hogy a kapitalista országok követségeinek a fogadásaira is meghívták. Egy alkalommal kapott olyan ajánlatot, hogy ha az NSZK-ban jár, feltétlenül keresse meg egy nagy építő vállalat külügyi osztályának a vezetőjét. Mindebből egyértelműen érzékelhető, hogy „Igaz Ferenc” személye egyre komolyabban és intenzívebben felkeltette a nyugati speciális szolgálatok érdeklődését.”³⁶* Az állambiztonsági tisztak figyelme talán túlságosan egyoldalúan az ellenséges szolgálat szándékának a kiismerésére irányult. Nem csupán a titkos megbízott lelki alkatát nem mérték fel megfelelően, de arra sem számítottak, hogy hálózatuk privilegizált helyzete miféle indulatokat válthat ki a frusztrált hazai környezetből. Utólag úgy értékelték, hogy: *„Hazai viszonylatban gyakori külföldi utazása pedig a vállalat dolgozóinak irigységét eredményezte. Ez abban nyilvánult meg, hogy az illetékes megyei állambiztonsági szerv egyre több névtelen levelet kapott. Ezekben „Igaz Ferenc” csempész, hazaáruló, korrupt, sikkasztó és más hasonló jelzőkkel volt illetve. A kapcsolattartó operatív tiszt a több névtelen levél kivizsgálása során „Igaz Ferenc”-re is többször rákérdezett. Ez a kérdezősködés többször ismétlődött. A kapcsolatot tartó operatív tiszt úgy értékelte, hogy akkor jár el helyesen, ha nyíltan rákérdez, ha minden alkalommal jelzi, hogy „Igaz” milyen gyanúsítgatásoknak van kitéve. Rosszul ítélte meg a hálózati személy egyéniségét. „Igaz” nem a nyílt*

³⁶ Uo. 77. o.

őszinte rákérdezést értékelte. Úgy ítélte meg, hogy a kapcsolattartó operatív tiszt is hisz a névtelen leveleknek. Egy találkozó alkalmával udvariasan kérte, hogy az operatív tiszt vezetőjével is szeretne találkozni. Kérésére, hármas találkozót hoztunk létre, ahol elmondta észrevételeit. Úgy érzi – mondotta –, hogy a kapcsolattartója (akit egyébként igen tisztel és becsül) nem bízik benne. Ha csak részben is elhiszi a névtelen, rágalmozó levelek tartalmát, akkor ő inkább nem utazik többet külföldre. Nem tud gyanúsítgatások közt élni és dolgozni. Az operatív tiszt magatartása is idegesíti őt. A jelenlévő vezető megígérte a probléma megvizsgálását. A későbbiekben olyan döntés született, hogy az operatív tiszt személyének cseréjét kell végrehajtani, mert a névtelen levelek vizsgálata – ezzel kapcsolatos magatartása – zavarta a hálózati személyt, benne feszültséget okozott. A döntés helyesnek bizonyult. A személycsere helyrebillentette az együttműködést.”³⁷

Megtörtént, bár nem gyakran, hogy a „honey trap” – a szexcsapda – a visszájára fordult. A csalétekül használt nő nem tudta összeegyeztetni valóságos érzelmeit a hálózati feladattal. A „Piroska” fedőnevű hálózat a Balatonnál, nyugati turisták körében végzett tippkutató munkát. „Beszervezése után az egyik Balaton-parti cukrászdában dolgozott, mint felszolgálónő. Ebben a munkakörében – amit közreműködésünkkel kaphatott meg – igen eredményesen tudott szervünk részére dolgozni. Több éves együttműködésünk alatt munkája sikeresnek volt értékelhető. Mint független nő sok szabadidővel rendelkezett, és ennek jórészét operatív tevékenységére fordította... Ez az ideális állapot néhány év múlva megszűnt. „Piroska” férjhez ment [...]. A kapcsolattartás, a feladatok végrehajtása egyre nagyobb nehézségeket jelentett. „Piroska” ellenőrzött, megbízható hálózati személy volt. Több év után már nem a kompromittáló adatok miatt végezte feladatait. Látta munkája fontosságát, politikai értékét. Családi körülményei miatt azonban válságos helyzetbe került. Egyre többet emlegette lelkiismereti konfliktusát...”³⁸

Hasonló folyamat játszódhatott le „Helga” esetében is. A dokumentumban az anonimizálások kompromittáló anyag használatára utalnak. Egy nyugatnémet cég emberét, bizonyos Karl Wohnem mérnököt kémkedés gyanúja miatt figyelték. A hadiüzemben, ahol a mérnök a cég megbízottjaként dolgozott, asszisztensként segítette a városban ismert orvos felesége. A mérnök a helyi értelmiségi klub

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. 156. o.

rendezvényén ismerkedett meg a házaspárral, majd az ismeretségből szorosabb barátság alakult ki. Ekkor látszott célszerűnek a feleség beszerzése. „Helga” fedőnéven kezdték meg a felkészítést. „Helga” a mérnökkel történt találkozásról jelentést készített: a szexuális kapcsolat kialakulásáról az anonimizált szövegrészek tanúskodnak. Váratlan dolog írta felül, majd szakította meg a művelet kecsegtető alakulását: „Helga” beleszeretett a mérnökbe. Az emberi tényező maga alá gyűrte a tervezést. *„Nagyon kétségbe volt esve, hogy nem tartotta be a kapott utasításokat, ennek ellenére kijelentette, hogy úgy érzi, hasonló esetben megint csak így viselkedne, mert nem tud a célszeméllyel alakoskodni.”*³⁹ „Helgát” az ügyben nem tudták többé foglalkoztatni.

Az emberi tényező bonyolultabb játszmákban is felüthette a fejét. Lehet, hogy nem befolyásolta érdemben a művelet kimenetelét – csupán bepillantást engedett az emberi lélek rejtett esendőségeibe. Például annak a katolikus papnak az esetében, akinek azt a feladatot szánták, hogy idős paptársától megtudja, hová rejtették el 1945-ben az egyik katolikus püspökség értékes kegytárgyainak, relikviáinak jelentős mennyiségét. *„Ezek közül a papok közül már csak egy személy élt az országban, aki már meglehetősen beteg és idős ember volt. Tartani lehetett attól, hogy halála esetén a rejtett kincsek helye örökre titok marad. Elhatároztuk egy olyan egyházi személy beszerzését, aki szoros baráti és levelezési kapcsolatban állt a kincsek rejtékhelyét ismerő pappal. A célszemély annak idején jelöltünk teológiai évfolyamtársa volt, és ez meghatározója volt őszinte, bizalmas viszonyuknak. Jelöltünkkel – nevezzük „Hevesi”-nek – a személyes megismerkedést a következő módon hajtottuk végre: - élt a Vatikánban egy Dr. Asztalos János nevű ellenséges emigráns pap (résztevője volt az 1948-ban végrehajtott pocspetri rendőrgyilkosságnak). Asztalos alapvetően egyházi jellegű, de jórészt ellenséges tartalmú könyvek hazánkba küldésével foglalkozott. Ezeket a könyveket rendszeresen több római katolikus pap részére becsempészte; - egy napon felkerestük a plébániáján „Hevesi”-t és ott a következő legendát adtuk elő: Névtelen bejelentést kaptunk miszerint „Hevesi” kapcsolatban áll az emigrációban élő Dr. Asztalos Jánossal. Rendszeresen és folyamatosan ellenséges tartalmú könyveket kap tőle. Ezeket a szocialista hazánkat rágalmazó könyveket nemcsak ő olvassa, hanem elolvasás után paptársai körében terjeszti. A meglátogatott*

³⁹ Uo. 33. o.

„Hevesi” igen meglepődött és a terhére felhozott vádat hamisnak minősítette. Elmondta, hogy valóban ismeri Asztalost. Tudja azt is, hogy bűncselekmény elkövetése miatt el volt ítélve és nyugatra szökött. Jelenleg azonban semmi közvetlen kapcsolat nincs közöttük. Az általa beküldött könyveket ismeri, de ezeket nem ő terjeszti, hanem egyik paptársától kapott ilyet elolvasni; - hosszabb beszélgetés után vallomását elfogadtuk és megkértük, azt – az általunk megadott szempontok szerint – adja írásba. Egy hónap múlva, amikor egyébként is azon a vidéken jártunk, jelentkeztünk a vallomásért. Minden az előzetes terveknek megfelelően történt. A pap részletes vallomását írásban megkaptuk. Az írásos anyagot havonta kiegészítettük, mindaddig amíg a beszervezést végre nem hajtottuk. Több hónapi foglalkoztatás, ellenőrzés után vezettük be az eredeti célszemély ügyébe, aki a kincsek rejték helyének ismerője volt. Érdekes módon „Hevesi” az együttműködésünk negyedik-ötödik évében is többször ránk kérdezett, hogy valóban névtelen levél alapján kezdtünk-e személyével foglalkozni. Végül ezt az őt zavaró körülmény lezárására, megnyugtatóra – utólag több év múltán is – „gyártottunk” egy névtelen levelet, amit be is mutattunk neki.”⁴⁰

A célszemély képességeinek hibás felmérése és lebecsülése vezetett látványos kudarchoz egy másik esetben. A kiszemelt diplomata hidegvérén és gyors reakcióján bukhatott meg az a gondosan előkészített beszerzési kísérlet, amelyet szexcsapdára és tettenérésre kívántak alapozni. „Az egyik NATO-állam budapesti követségének diplomatastátuszban levő hírszerző tisztje nagy érdeklődést tanúsított a nyugati határ közelében működő üzemünk egy meghatározott termékének termelési paramétereiről. Kemény és kitartó munka után elérte, hogy illegális kapcsolatot létesített egy női dolgozóval, olyannal, aki az üzemben dolgozott, és beosztásánál fogva könnyen és észrevétlenül hozzáférhetett a „diplomatát” érdeklő termelési adatokhoz. Amikor a kémtevékenység összes körülményei részleteiben is felderítést nyertek, olyan vezetői döntés született, hogy a rendelkezésünkre álló kompromittáló adatokat felhasználva, valamint egzisztenciális helyzetét is figyelembe véve – mindenekelőtt az anyagi érdekeltséget szem előtt tartva –, az alapokat kombinálva, meg kell kísérelni a „diplomata” beszerzését. Az akció segítése érdekében a gyárban dolgozó nőt – csaknem ugyanolyan alapokon, mint amilyeneket a diplomata beszerzésére terveztünk

⁴⁰ Uo. 154.o.

– „Laura” fedőnéven beszerveztük. Beszervezése során készségesen vállalta, hogy tevékenyen közreműködik a „diplomata” tettenérésében, majd a konkrét ügy lezárása után a továbbiakban a munkahelyén segíti operatív felderítő munkánkat – mivel arra van lehetősége – az államtitok védelmében. A diplomata beszervezhetőségét a következő körülményekre építettük: – ismerve az előzőekből a találkozások lebonyolítási módját, valamint, hogy hogyan tervezi átvenni az általa kért anyagot, hálózati személyünk lakásán tettenérést produkálunk akkor, amikor a körülmények – az összes követelményeket szem előtt tartva – lehetőséget adnak; – adatokkal rendelkezünk arról, hogy a saját hazája politikai vonalvezetésével kapcsolatban is vannak fenntartásai; – amennyiben célszerűnek látszik meglehetősen jelentős anyagi támogatást is felkínálhatunk a részére. Hozzávetőlegesen az általunk várt időpontban „Laura” jelezte, hogy a diplomata pár nap múlva – egy pontosan meghatározott időpontban – lakásán meg fogja látogatni, hogy ott megismerje és tanulmányozza az általa előzőekben kért műszaki dokumentációt. Hálózati személyünkkel abban állapodtak meg, hogy a gyárból kivitt eredeti tervrajzot a helyszínen, vagyis a lakáson lefényképezi és máris visszaadja. A diplomatát Budapesten figyelés alá vontuk. Megállapítottuk, hogy feleségével és két kislányával gépkocsin Budapestről Bécsbe utazik. Miután megérkeztek Győrbe, a Rába Hotel előtt gépkocsijával leparkírozott, családját bevitte az étterembe, rövid időt töltött csak velük és utána elment „Laura” lakására. A lakásban csak egész rövid baráti beszélgetést folytatott a hálózati személlyel és arra hivatkozva, hogy nagyon sürgősen tovább kell utaznia azonnal a tárgyra tért. Kérte a tervdokumentációt és azt alaposan átvizsgálta. Az eredménnyel meg volt elégedve és azt le akarta fényképezni, de még mielőtt a felvételeket megcsinálta volna fénymérőt használt. Mi a fénymérő használatát félreértettük, és megjelentünk a lakásban. Hálózati személyünk, vagyis a házigazda eltávolítása után közöltük a diplomatával, hogy milyen szerv képviselői vagyunk. Ismertettük a rendelkezésünkre álló vádpontokat, amelyeknek alapján kiutasítására tehetünk intézkedéseket. A diplomata, tolmács útján meghallgatva a vád tárgyát képező adatokat, a következőket közölte: Neki „Laura” nem más, csupán a tanítványa. Ha nem is előre meghatározott rendszerességgel, de időnként nyelvórákat ad számára. Most kivételesen csak azért jött fel a tanítványa lakására, mert egyéb sürgős elfoglaltsága miatt az órát csak így tudja megtartani. Neki fogalma nincs arról, hogy mi milyen tervdokumentációról beszélünk, de ez nem is érdekli, mert semmit sem ért a műszaki dolgokhoz. Eddig észre sem vette, csak most látja,

miután mi erre felhívtuk a figyelmét, hogy az előtte lévő asztalon van valamilyen műszaki jellegű rajz. Arra a kérdésre, hogy minek van nála a fényképezőgép a nyelvtanításhoz, elmondta, hogy valóban akart fényképezni, de „Laurát” akarta megörökíteni, mert a fényképfelvételt már régen és többször is megígérte. Végül kijelentette, hogy nagyon meg van elégedve és mindenben azonosul a kormánya kül- és belpolitikájával. Hálás azért, hogy egyszerű származása ellenére, ilyen magas diplomáciai státuszban lehet és nincs elzárva a további előrehaladástól sem. Mindezek után közölte, hogy nem maradt több ideje a társalgás továbbfolytatására, mert meghatározott időpontban Bécsben kell lennie. Ha még valami kérdésünk lenne azt a Külügyminisztérium útján juttassuk el a nagykövetéhez. Ha mozgásában akadályozni kívánjuk akkor ő él panasszal. Udvariasan elköszönt és távozott. Számunkra az ügy elhallgatása volt a legcélszerűbb.”⁴¹

Beszervezési alapul szolgálhatott a „James Bond”-komplexus is: hiúságból, bizonyítási vágyból vállalkozik valaki olyan veszélyes szerepre, amellyel megmutathatja a bátorságát, rendkívüli képességeit és nem utolsósorban átélheti titkos hatalmát mások sorsa fölött. A belső elhárítás állambiztonsági gyakorlatában azonban ez az indíték mint főalap nagyon ritkán fordult elő, inkább a hírszerzés világában lehetett jellemző, ahol a hálózati feladat valóságos veszéllyel járt. Manapság az ego válhat fő hajtóerővé például azoknak a számítógépes tehetségeknek, hackereknek a szervezésében, titkosszolgálati foglalkoztatásában, akiknek az irányítás rejtett, személytelen formája, az anonim hatalomgyakorlás lehetősége a legfőbb jutalom. Az állambiztonsági szolgálatok által szervezett értelmiségiek munkadossziéiból kitűnik, hogy az ego, vagyis az ügynök önmagát előtérbe állító, felmagasztaló és egyenrangúságra törekvő magatartása elsősorban az ideológiai-politikai alapon szervezett emberek esetében lehetett jellemző. Aki politikai azonosulás alapján vállalta az együttműködést, úgy tekinthetett magára, mint aki nem csupán a kiszolgálója, hanem olyan egyenrangú partnere, önkéntes munkatársa is az állambiztonsági szolgálatnak, aki elemzésekkel vagy akár művelési tippekkel próbálhatja meg túlszárnyalni tartótisztjét. Ez a törekvés azonban a világnézeti-ideológiai alapon szervezett emberek esetében is számos frusztráció és érzelmi hullámvás forrásává válhatott, mivel az egyenrangúság igényét a tartótisztek nem igazolhatták vissza. Ezekben az esetekben az ideológiai alapra

⁴¹ Uo. 31–32. o.

a bizonyítási vágy emelt olyan narcisztikus felépítményt, ami akár fel is boríthatta az együttműködés megszabott rendjét és egyensúlyát, ügynök és tartótisztje között. Így történt például a „Könyves” fedőnevű titkos megbízott esetében, aki feladatul kapta a gyanúsak minősülő francia kapcsolatokkal rendelkező célszeméllyel kapcsolatos információk gyűjtését. „Könyves”-sel a kapcsolatot egy alig kétéves gyakorlattal rendelkező operatív tiszt tartotta, ami sértette „Könyves” önértékét. *„A kapcsolattartás első időszakában igyekezett a múltjával, tapasztalataival kapcsolatban megszerezni az operatív tiszt elismerését. Sokat és szívesen mesélt a francia hírszerzés számára végzett munkájának rendkívüli veszélyességéről, „hőstetteiről”. Amikor úgy érezte, hogy már sikerült eléggé elkápráztatni kapcsolattartóját, akkor őszinte segíteni akarásáról, szakszerű közreműködéséről biztosította. Törekvései végül is meghozták számára a kívánt eredményt, mert sikerült elérnie, hogy a fiatal és meglehetősen tapasztalatlan operatív tiszt a napi feladatok végrehajtásában szinte „rábízta magát” a hálózati személyre. Ebben a szituációban „Könyves” tulajdonképpen átvette az irányítást, és találkozó-ról-találkozó-ra nem a tényeket, hanem elképzeléseit jelentette oly formában, hogy az „lázás tevékenységnek” tűnjön. A valóságban semmi konkrét, gyakorlati operatív munkát nem végzett. A célszemély környezetéből kiválasztotta az általa már régen és jól ismert személyeket és azokról emlékezetből írt jelentéseket. Gyakorlatilag a következő módszert alkalmazta. A célszemély baráti körének feldolgozása során olyan személyekre irányította a figyelmet, akikről meglevő ismeretei alapján folyamatosan sokat tudott jelenteni [...] Különböző gyanús körülményekre hívta fel a figyelmet és szükségesnek tartotta azokat megvizsgálni. A személyeket évtizedes ismeretsége alapján hónapokon keresztül az érdeklődés középpontjában tartotta. Amikor már odáig jutottak az események, hogy konkrét akció végrehajtása vált szükségessé – a tényleges helyzet megismerése érdekében – akkor a feladat végrehajtása helyett egy újabb személy került a figyelem középpontjába. Ezzel az újabb személlyel a játszma kezdődött előlről [...] Beismerte, hogy sértett hiúsága vitte erre a kényelmes útra. Úgy gondolta a biztonsági szolgálat nem becsüli meg kellőképpen az ő ismereteit, tapasztalatait, akkor amikor egy viszonylag „kezdő” operatív tisztre bízta az ő irányítását. Ő komoly szolgálatot vállalt, de úgy érezte, hogy a szerv vezetői azt nem tekintik annak.”⁴²*

⁴² Uo. 119. o.

A „Lucek” fedőnevű római katolikus pap beszerzésében is döntő szerepet játszott az ego, a beavatottság és az egyenrangúság érzésének az igénye, ami abban is megnyilvánult, hogy folyamatosan hangsúlyozta önkéntességét és elvi egyetértését az állambiztonsági szolgálattal történő együttműködésben. 1957 februárjában egy operatív nyilvántartóban talált karton alapján figyeltek fel a „Lucek” fedőnevű, korábbi titkos megbízottra. *„A plébánia irodájába érkezve megfelelő bemutatkozás után udvarias hangsúllyal közöltük a következőket: – Tisztelt fő-tisztelendő úr! Úgy gondoljuk, hogy a „Lucek” név bizonyára ismerős Önnek... – Kérem, uraim, az Önök által említett név nekem nem mond semmit – válaszolta nyugodtan a pap.”⁴³* A kétszer is megismételt kérdésre mindig ugyanazt a választ adta. A tiszték elköszöntek, a pap pedig sajnálkozott, hogy nem tudott segíteni, és kikísérte őket a kertkapuig. *„Amikor búcsúzásra került sor, akkor a kézfogással visszahúzott és kérte, hogy egy rövid időre menjünk még vissza a házba. Visszatérve már nem az irodájába vezetett bennünket, hanem bevitt a belső szobájába. Néhány percre magunkra hagyott, majd egy dossziéval a kezében tért vissza. Az asztalra maga elé téve, az általunk formájára nézve azonnal nagyon jól felismerhető „B” dossziét, közölte: erre az előttem lévő dossziéra az van írva: Fedőneve: „Lucek”. Minősítése: „ügynök”. Ez a dosszié rólam szól... A lehető legnagyobb elképedéssel vártuk a további fejleményeket. Elmondta, hogy a nehéz napok idején a járási „Forradalmi Bizottságba” tudatosan beküldte a harangozóját. Általa folyamatosan tájékozódott az eseményekről. Amikor azt a hírt kapta, hogy a bizottság az ÁVH járási kirendeltségét tervezi elfoglalni, hogy az ott található titkos iratokat megszerezze és nyilvánosságra hozza, akkor azonnal személyesen jelentkezett és felkínálta együttműködését az ellenforradalmároknak... Az épületbe behatolva személyesen osztotta fel a csoport tagjai között az irodahelyiségeket, és határozta meg az egyes személyek teendőit. Erre azért volt lehetősége, mert jelentkezése után őt bízták meg az akció irányításával. Magának tartotta fenn a vezetői szobákat, számolva azzal, hogy az értékesebb adatok ott lesznek megtalálhatók. Elgondolása helyes volt, nem tévedett. Szerencséjére ott megtalálta saját „B” dossziéját is. Azt azután egy alkalmas pillanatban reverendája alá rejtette... Eddig én vigyáztam erre a dossziéra – mondotta – most odaadom Önöknek. Természetesen nagyon sok butaság van ebben, de most nem ez a fontos. Egy dolgot feltétlenül ki kell nyilatkoztatni, mondotta nagyon komoly ábrázattal.*

⁴³ Uo. 65. o.

Én nem vagyok ügynök. Ismereteim szerint az a személy nevezhető ügynöknek, aki kényszerből segíti Önöket. Engem erre eddig sem, de ezután sem kényszeríthet senki. Saját kedvtelésemből – a szociális intézkedések jelentőségét látva – dolgoztam Önöknek eddig. Szívesen segítem Önöket továbbra is. Ezt több okból teszem. Először is azért, mert a meglévő hiányosságok ellenére meggyőződésem, hogy ennek a társadalomnak a szociális vívmányait az egyház is megirigyelheti. Meggyőződésem, hogy az elkövetett emberi hibákat rövidesen és maradéktalanul ki fogják javítani. Másodszor azért segítem Önöket, mert nekem ez a szolgálat az életememmé vált. Én itt a szovjet határ közelében 1950 óta állok kapcsolatban Önökkel. Ezt a szolgálatot megszoktam és élvezettel csinálom. Engem már nem elégít ki a hetenként szükségessé váló 1-2 temetés vagy keresztelő. Egyenlőre ne várjanak tőlem írásban is jelentéseket, de szóban kész vagyok a további együttműködésre.”⁴⁴ Vagyis „Lucek” úgy próbálta összeegyeztetni az árulással járó szégyent, sérült önképét úgy próbálta meg helyreállítani, hogy meglehetősen furcsa, paradox gondolati csavarral magára öltötte az önkéntesség megjátszott szerepét, és belekapaszkodva az „ügynök” szóba, kitarzott amellett, hogy ügynöknek csak az nevezhető, aki nem pusztán kedvtelésből, ahogyan ő, hanem kényszerítésnek engedve vállalta az együttműködést.

Az egyenrangúság és a beavatottság vágya hajtotta az „Igaz József” fedőnevű titkos megbízottat, irodalom szakos tanárt is, aki hálózati munkájára szellemi kihívásként tekintett. Az egyik budapesti művelődési házban szakkörvezetőként dolgozott, és az volt a feladata, hogy a művelődési házban működő Fiala Értelmiségiek Klubjának a vezetőségében működő, ellenségesnek minősülő ellenzékiek tevékenységét felderítse. „Igaz” fiatal, tehetséges költőként vált ismertté, versei jelentek meg folyóiratokban. De nem ismerte ki magát kellően értelmiségi körökben, így pedig „megkapta ugyan az operatív feladatának végrehajtásához szükséges általános tájékoztatást, eligazítást, kiképzést, de ezzel nem volt megelégedve, nagyon kevésnek tartotta. Látta, hogy a kapcsolattartó operatív tiszt milyen széles körűen tájékozott, mennyire otthon van a témában. Találkozóóról-találkozóóra igyekezett informálódni az ellenséges – ellenzéki személyekről, azok konkrét társadalomellenes tevékenységéről. Érdeklődése messze meghaladta annak mértékét, ami szükséges volt ahhoz, hogy a művelődési otthonban dolgozók körében

⁴⁴ Uo.

eredményes felderítést végezzen. Az operatív tiszt – alapvetően és helyesen – mindenek előtt az állambiztonsági felderítő munka módszereit és fogásait igyekezett magyarázni a találkozókon. Az ellenséges-ellenzéki tevékenységről, annak képviselőiről csak annyiban kívánt tájékoztatást adni ami feltétlenül szükséges a jelenségek felismeréséhez. „Igaz” ezt a gyakorlatot a saját maga számára nem tartotta kielégítőnek és megfelelőnek. Egy találkozó alkalmával elég élesen fel is vetette problémáját. Elmondta, úgy érzi, hogy az operatív tiszt bizalmatlan vele szemben, mert az ellenséges-ellenzéki személyekről, az országosan tapasztalható jelenségekről nem kap megfelelő képet. Kevésnek tartotta a számára nyújtott tájékoztatást ahhoz, hogy eleget tudjon tenni a tőle elvártaknak, hogy megfelelő felderítő munkát tudjon végezni.” Nehezen fogadta el, hogy a konspiráció szabálya szerint, nem kaphat bővebb információkat a megfigyelt emberekről, és hogy mindenkinek csak annyit kell tudnia, amennyi feltétlenül szükséges feladatának a végrehajtásához, és ha túl nagy tájékozottságot árul el, azzal önmagát is kellemtlen helyzetbe sodorhatja.”⁴⁵

FELFESLŐ FEDÉSEK

Külön tananyagok foglalkoztak – példaként szolgáló valóságos esetek bemutatásával – olyan fiasokkkal, bakikkal, amelyek akár figyelmetlenségből, mulasztásból, akár nem várt körülményekből fakadtak, megbénították, vagy legalább is nehezen feloldható zavarba hozták az operatív tisztet és sodorták veszélybe a kapcsolat titkosságát. Itt is az emberi tényező írta felül a sémát – csak ezúttal az operatív tiszt oldalán.

Ha meg akarsz bizonyosodni, hogy valaki tartja-e a titkot, amit rábízál, keverj a mondandódba valami olyan meghökkentő, szokatlan tartalmat vagy kifejezést (ahogy mondani szokták „tigrisszortírozót”), szófordulatot vagy dezinformációt, ami ha visszaköszön – az adott közösségen, kapcsolati hálón belül –, már-már bizonyítékul szolgálhat az indiszkrécióra. Ha az az operatív tiszt, aki párhuzamosan foglalkoztatott hálózatokat, nem ügyelt erre, az ügynökök lelepleződhetnek egymás előtt. Ami meg is történt az egyik vidéki színházban. „Az egyik vidéki színház társulatának tagjai közül több olyan személyt tartottunk operatív feldolgozás

⁴⁵ Uo. 69. o.

alatt, akik budapesti ellenséges ellenzéki csoportosulással tartva a kapcsolatot, környezetükben szamizdat irodalmat terjesztettek, ugyanakkor egymást, „szembenállásra” erősítették. Az ellenséges ellenzéki személyek feldolgozásában több hálózati személyt párhuzamosan foglalkoztattunk. A feldolgozást irányító operatív tiszt, amikor a végrehajtandó feladatokat magyarázta, szívesen használt jelképes kifejezéseket, allegóriákat. Egyik alkalommal – amikor az ellenzékieskedők tevékenységének értelmetlenségét, céltalanságát akarta bizonyítani – a következőket mondta: „Teljesen hiábavaló az ellenzékieskedők törekvése. Lehet, hogy időnként kisebb csatákat megnyerhetnek, de összességében ezt a háborút ők fogják elveszíteni.” Ugyanezt a példázatot elmondta az általa irányított másik hálózati személynek is. Ennek következtében nem várt módon dekonspirációs veszély keletkezett. Az egyik hálózati személy egy nem sokkal későbbi találkozón jelentette: „Az a gyanúm, hogy X.Y. is velünk együtt dolgozik. A közel-múltban, amikor próba után egy nagyobb társaságban éles politikai vitára került sor, szinte szó szerint azt a példázatot mondta el, amit Ön nekem. Nagyon furcsa véletlen lenne, ha ezt nem Öntől hallotta volna.” Az operatív tiszt igyekezett megmagyarázni a véletlent. Azt mondta, hogy ezt a példázatot nem ő találta ki, úgy hallotta mástól, tehát nem elképzelhetetlen, hogy azt nagyon sokan használják. Nem biztos, hogy e magyarázattal sikerült is eloszlatni a gyanút.”⁴⁶

A beszervezett embereket megtanították a konspiráció technikáira. Jellemző esetnek számított például az 1972. március 15-i, „nacionalistának” minősülő utcai megmozdulás során foglalkoztatott hálózattal kapcsolatos mulasztás. A hálózati személy feladata az volt, hogy „a legfőbb hangadót az utcán figyelje, kövesse, ez által a kiemelni kívánt személyt pontosítani lehessen. A hálózat lelkesedésében és buzgalmában a kiemelés során odament az operatív tiszthez, mivel nem tisztázták, hol kell utána találkozni és jelenteni”. A kapcsolattartás tisztázatlan formája vezetett lelepleződéshez egy másik esetben is: „Egy ellenséges röpcédulaszórás ügyében a hálózatnak sürgősen jelentenie kellett volna az operatív tisztnek. Mivel azonban csak a szokásos kéthetenkénti találkozózt beszéltek meg és nem pontosították az azonnali kapcsolatfelvétel módját, a kapcsolat a kerületi rendőrkapitányságra ment, – bár így a cselekményt megakadályozták – a hálózat helyzete megingott, miután nyílt módon jelentkezett.”⁴⁷

⁴⁶ Uo. 133. o.

⁴⁷ ÁBTL 4.1. A-3848 Dr. Szendrő Sándor: A hálózattal való kapcsolattartás rendszere és formái, a „K” és „T” lakások szervezése és felhasználása 6–7. o.

Előfordult, hogy az ügynök otthon írta meg a jelentését. A feleség kíváncsiskodott, a férj azonban nem szolgált felvilágosítással. A feleség féltékeny lett, szerelmes levélre gyanakodott, és elolvasta. A kapcsolat dekonspirálódott. Ezért tartották szükségesnek, hogy – különösen fiatal házások esetében – pontosan kidolgozzák a találkozási legendát.⁴⁸ A találkozási legenda elnagyoltsága vagy átgondolatlansága olykor apróságokban mutatkozott meg. Tartótiszt és hálózata mindig ugyanabban a vendéglőben találkoztak, de mindig csak az egyikük fizetett, ami feltűnt a pincérnek, aki – szerencsésükre – csak homoszexualitásra gyanakodott.⁴⁹ Komoly bakinak számított az az eset, amikor a hálózat a jelentését tartalmazó borítékot rendszeresen az asztal alatt adta át tartótisztjének, a pincér pedig arra gondolt, hogy tetten ért valamilyen törvénytelen tevékenységet, és értesítette a rendőrséget. De megesett az is, hogy az operatív tiszt felejtette ott a jelentést a vendéglőben, amit ugyan legközelebb visszkapott: elolvasva. Egy alkalommal pedig a női ügynök az udvarlóját is magával vitte a cukrászdába, és leültette a szomszédos asztalhoz.⁵⁰

A kapcsolati hálózathoz tartozott a „postaláda” szerepét betöltő személy is: a pincér, a házmester, esetleg a lakástulajdonos. A „postaláda” általában nem ismerhette az ügynök valódi adatait. Pontosán tisztázni kellett, hogy a jelentést hogyan továbbítsa az operatív tiszthez. Ha az eligazítás nem volt elég alapos, megtörténhetett, hogy a könyvtárban dolgozó „postaláda” tévedésből egy másik könyvben helyezte el az anyagot, és a jelentés elveszett.⁵¹

A kapcsolattartás céljára szolgáló lakások megszerzése a BM Külügyi Osztályán keresztül történt. Ez az osztály lépett érintkezésbe a tanács lakáshivatalával, a csereingatlan bérlőjével vagy a lakás tulajdonosával. A házfelügyelőtől lehetőség szerint titoktartási nyilatkozatot kértek.⁵² Előfordult, hogy azonos ügyben foglalkoztatott két hálózatot, akik barátok voltak, ugyanazon a „K” lakáson fogadtak. Egyikük egyszer megemlítette a másiknak, hogy sokszor megfordul egy bizonyos cukrászdában. A másik felfigyelt, mert a cukrászda ugyanabban az utcában volt, ahol a „K” lakás, és az operatív tiszt őt is többször odarendelte ugyanabba a cukrászdába.

⁴⁸ Uo. 11. o.

⁴⁹ Uo. 15. o.

⁵⁰ Uo. 23. o.

⁵¹ Uo. 16. o.

⁵² Uo. 45. o.

Egy alkalommal elkísérte a barátját, majd úgy tett, mintha elváltak volna, és várt. A hálózati személyek lelepleződtek egymás előtt.⁵³

Hibázott az az operatív tiszt is, aki a hálózatát, aki már hosszabb ideje távol maradt, beidézttette. Helyette azonban a főnöke érkezett meg.⁵⁴ Máskor tartótisztje *„pedagógus hálózatát az iskolában kereste fel, hogy sürgős, újonnan felmerült problémákról beszéljen vele. Ez a mód veszélybe sodorta a hálózatot, miután egy másik pedagógus ismerte a tisztet. A tanárok között feszültség, bizalmatlanság támadt, nem tudták, hogy mit keres ott időnként egy nyomozó.”*⁵⁵

Az operatív műveletek világában előfordulhatott, hogy bár a tervezés megfelelő volt, a véletlen végezte be az akciót. Ilyenkor a „tűzoltás” biztonságos módja gyors döntést és kreatív megoldást kívánt, de az akció még így is a visszájára fordulhatott. *„A találkozón két operatív tiszt vett részt. Váratlanul megjelent a hálózati személy két barátja, akik bűntársai voltak. A kínos helyzetet a két operatív tiszt úgy akarta feloldani, hogy kapcsolatuknak javasolták, mutassa be „új ismerőseit”. A helyzetfelmérés alapján egyetlen lehetőség kínálkozott: leültetni őket, sört rendelni és mint új „munkatársakkal” folytatni a beszélgetést. Ez kétségtelenül veszélyes helyzetet teremtett, mert kiderült, hogy a két barát társukat szokatlan eltávózása miatt ellenőrizni akarta.”*⁵⁶ Apró figyelmetlenség is okozhatott fennakadást. *„Kapcsolat után mentem egy házba – jelentette egy másik figyelő –, és miután a személy megállt, én megelőztem (háromemeletes ház volt), és a III. emeleten becsengettem egy lakásba. Valami iránt érdeklődtem. Mire beengedtek a lakásba, a figyelő személy utolért, és szintén ebbe a lakásba csengetett. Őt is beengedték, mire én még néhány másodpercig érdeklődtem a vélt tárgy iránt. Erre közölték velem, hogy a másik házban érdeklődjek, tudomásuk szerint ott megtalálom a keresett, eladásra váró tárgyat.”*⁵⁷ Felkészületlenül érte egy ismeretlen ember kérdése azt a figyelőt, aki követve a megfigyeltet az egyik evangélikus templomban kötött ki. A szertartás közben a mellette ülő idősebb férfi megkérdezte, miért nem énekel a többiekkel együtt. Segítségül pedig odatartotta az énekeskönyvét a figyelő elé, aki izgalmában képtelen volt énekelni, és magyarázkodnia kellett,

⁵³ Uo. 24. o.

⁵⁴ Uo. 17. o.

⁵⁵ Uo. 28. o.

⁵⁶ Uo. 5. o.

⁵⁷ A külső (operatív) figyelés 11. o.

hogy berekedt.⁵⁸ A véletlen játszhatott szerepet abban az esetben, amikor az ügynöknek egy telefonfülkéhez kellett mennie, hogy így azonosíthassa azt a tisztet, akivel fel kell vennie a kapcsolatot. „A helyszínen beültem egy eszpresszóba, ahonnan szemmel tudtam tartani a telefonfülkét. A találkozó előtt néhány perccel viszont megérkezett egy műszerész kocsi, leszerelték a telefonfülkét és elhajtottak. Így a később érkező kapcsolatnak nem volt módja bemenni a telefonfülkébe. Helyzetemet nehezítette az a tény, hogy bár a központ tudta, hogy az ügynök szemüveges, de ezt nem közölték velem. Amikor láttam, hogy a személyleírásnak kb. megfelelő személy érkezik a helyszínre, teljesen határozatlanná váltam, ugyanis megláttam, hogy az illető szemüveget hord. Számomra operatív szempontból ez volt a legizgalmasabb találkozó. Ugyan nem voltam biztos a dolgomban, de a közelébe mentem és két méterről ráköszöntem magyarul. Válaszolt rá, és ezt követően bemutatkoztunk egymásnak.”⁵⁹ Kérdés, hogy valóban véletlenül történt-e, ami történt, vagy esetleg a célszolgálat titkosszolgálat „tréfálta meg” a magyar hírszerzőket – nem zárható ki, de hazai források alapján aligha volna bizonyítható.

A CÉLSZEMÉLY EGY TÁNCRA KÉR

Az operatív műveletek és játszmák világában zavarba ejtő fejleménynek számított, ha a célszemély átlátott a szitán, és jelét adta: tisztában van azzal, hogy megfigyelik.⁶⁰ Nehéz volna utólag eldönteni, hogy a figyelő végezte hanyagul a munkáját, vagy a célszemély rendelkezett olyan képességgel, ami kalkulálhatatlan volt. „Az általam egyedül követett kapcsolat, miután észrevette, hogy figyelem, átnyújtotta a névjegyet, és közölte velem, hogy ártatlan, nem csinált semmi rosszat. Mint később kiderült, valóban úgy volt.”⁶¹ Ha nem csak a véletlen műve volt, finom és kétségkívül szellemes módon adta az állambiztonsági szolgálat tudtára az a célszemély, hogy tisztában van célszemély voltával, akit egy szórakozóhelyen figyelt meg két figyelő, egy férfi és egy nő. „A figyelt személy egyszer csak az asztalunkhoz jött, és megkérdezte tőlem, átengedem-e a partnernőmet egy táncra.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. 84–85. o.

⁶⁰ A „sötét” módszer 71. o.

⁶¹ A külső (operatív) figyelés 15. o.

Mire néhány pillanat várakozás után felálltam, és azt választottam, hogy nagyon szívesen. A tánc kb. tíz percig tartott, de nekem tíz órának tűnt. Az érdekelt, vajon mit fog kérdezni a munkatársnőmtől – járt a fejemben a gondolat. De különösebb nem történt, csupán szórakozásból táncoltak.”⁶² Hasonló, már-már filmbe illően jelképes jelenetre került sor egy budapesti mozi bejáratánál is. „A gyakorlófigyelés során hosszú időn át 1. számúként mozogtam a figyelt személy mellett. (Már ismerhetett!) Az egyik utcában váratlanul visszafordult. Én (itt még teljes nyugalommal) egy, néhány lépésnyire levő mozi elé értem, ahová be akartam menni. Annak ellenére, hogy délután volt, az ajtót nem találtam nyitva, s ekkor láttam az ajtó üvegében a közben mögöttem elhaladó, figyelt személy cinikus mosolyát. Ekkor jöttem zavarba.”⁶³

Az életérzés, az intuíció és a hétköznapi bölcsesség sokszor többet ér, mint a tanult trükkök arzenálja és megannyi rafinériája. Csak önhitt és elvakult emberek gondolhatják másként.

⁶² Uo.

⁶³ Uo. 18. o.